

אדם כמשך כל הזמן, לפיכך מציאותם של הרמאים היא זכות לאנשים שאין נותנים צדקה לכל אחד. מציאות הרמאים מורידה מעול מצוות נתינת הצדקה באופן גורף ללא הבחנה ובחירה: יש בידי האדם לבחור מתי יתן לצדקה וכמה יתן לצדקה.

אף שיש עני המבקש/תובע עזרה ממונית, עדיין יש לנתבע בחירת לרחותו ולא לענות לבקשתו, כפי שנהגו ר' יוחנן וריש לקיש. גישה זו מקילה עם ר' יוחנן וריש לקיש, שנקיין גופם וידיהם בבית המרחץ קדם לנתינת צדקה בידיהם.

נראה שהסיפור מציג מציאות של עני היושב בפתח בית המרחץ ולא עני בשוק. הניגוד בין האדם הרואג לגופו לבין המסכן כולט ביותר והמתח הנוצר במציאות זו נוכח יותר. ישיבת העני בפתח בית המרחץ עשויה לפגום ברצון ובחשק לרחוץ בהנאה.

גישה הפוכה – קפדנית ותובענית ללא גבול – היתה הופכת את מצוות הצדקה למצווה קשה לקיום בעלת עוצמה מפחידה בעונש הגלום בה עד כדי שלילת הבחירה. דברי ר' אלעזר מאפשרים את קיום מצוות הצדקה מתוך בחירה, כפי שנהגו ר' יוחנן וריש לקיש. המעשה שהם עשו מאפשר לכל אחד להרגיש מהדגיסא את גודל חשיבותה וחומרתה של מצוות צדקה ומאידך-גיסא את החירות שיש בקיום מצווה חשובה זו. עדיף כי המצווה תיעשה בלב פנוי רחב ומתון – "עין טובה" – כלפי העני, מאשר נתינה הנובעת מאימה מעונש מוות.

13. רבי יוחנן וריש לקיש (כבלי בבא מציעא, פד ע"א) – התרגום מארמית

בחוברת ספרות אגדה א (תשס"ב), עמ' 38-41, מובא הסיפור, כולל המקור בארמית, וכן הובאה ספרות נבחרת.

1 יום אָתְר הָהָא [רבי יוחנן] ריחץ בַּיָּרְדֵן
 רְאִי רִישׁ לְקִישׁ, סָבַר אִשְׁחָה הוּא.
 נָעַץ רַמְח בַּיָּרְדֵן וְקָפַץ לַיָּרְדֵן אַחֲרָיו.
 אָמַר לוֹ: כִּתְדָּךְ זֶה לַתּוֹרָה.
 5 אָמַר לוֹ: יוֹפְךָ זֶה לְנָשִׁים.
 אָמַר לוֹ: אִם חוֹזֵר אָתָּה בָּךְ, נוֹתֵן אֲנִי לְךָ אֶת אַחֲוֵתִי שְׂפָחָה טַמְוֵי.
 קָבַל עָלָיו.
 רָצָה לְחַזֵּר לְהִבְיֵא בְּגָדוֹ וְלֹא יָכַל.
 לְקַדְּמוֹ סָבְרָא וְלִמְרוֹ מִשְׁנָה וְעָשָׂאוּ אֲדָם בְּרוּל.
 10 יוֹם אַחֲרָי הָיוּ חֲלוּקִים בְּבֵית הַסְּפָרָשׁ:
 הַסְּפָרָי וְהַסְּפָרִין וְהַפְּגִי'וֹן וְהַרְמַח וְהַמְּגַלִּיד וְהַמְּבַלְקִיצִיר [משנה כלים פ"ג מ"א]
 מֵאִיִּמְתִּי מְקַבְּלִין סְמָאָה? מִשְׁעַת נָטַר מְלֹאכְתָּן.
 וּמֵאִיִּמְתִּי נָטַר מְלֹאכְתָּן?
 רַבִּי יוֹחָנָן אָמַר מִשְׁיָצְרָפָם פּוּבְבָשָׁן.
 15 וְרִישׁ לְקִישׁ אָמַר מִשְׁיָצְרָפָתָם בְּפָמִים.
 אָמַר לוֹ רַבִּי יוֹחָנָן: לִי סָסִים בְּלִמְסִיתוֹ יוֹדַע.
 אָמַר לוֹ: וְכֵן הוֹעֵלֶתְ לִי, שָׁם רַבִּי קְרָאוּ לִי וְכָאֵן רַבִּי קְרָאוּ לִי.
 הִלְשָׁה דַּעְתוֹ שֶׁל רַבִּי יוֹחָנָן, חָלָה רִישׁ לְקִישׁ.
 כָּאֵה אַחֲוֵתוֹ וּבְקִתָּהּ לְפָנָיו, אָמְרָה לוֹ: רְאֵה אוֹתִי.
 20 לֹא הִשְׁתַּחֲוָה בָּהּ.
 רְאֵה יְתוּמִים הִלְלוּ.
 אָמַר לָהּ: "עוֹבְדָה יְתוּמִיד אֲנִי אֲחֵהָ" (ירמיהו מט, יא)
 בְּשִׁבְלֵי אֲלִמְנוּתָהּ.
 אָמַר לָהּ: "וְאֲלִמְנוּתִיד עָלַי תִּבְטְחוּ" (שם).
 25 מֵת רִישׁ לְקִישׁ.
 הָיָה רַבִּי יוֹחָנָן מוֹצֵעֵר אַחֲרָיו תְּרַבָּה.
 אָמְרוּ תְּכֻמִּים: מַה נַּעֲשֶׂה לְהַנִּיחַ אֶת דַּעְתוֹ?
 נִשְׁלַח אֶת רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן פְּרָת, שֶׁשְׂמִיעוֹתָיו מְחַדְרֹת.
 הִבִּיאוּ אֶת רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן פְּרָת וְהוֹשִׁיבוּהוּ לְפָנָיו.
 30 כָּל רַבְּרֵי שְׂרָתָה אָמְרוּ [רַבִּי יוֹחָנָן], אָמַר לוֹ: שְׂנִיָּה
 [הִלְכָה] שְׂמִיעֵת לְךָ.

אָמַר: וְכִי לֹא הִצְרַכְנוּ –
 בְּן לְקִישׁ, כָּל דְּבַר שֶׁהֵייתִי אוֹמֵר
 הָיָה מְקַשָּׁה לִי עֲשִׂים וְאֶרְבַּע קְשִׁיּוֹת
 יִפְרָקְתִּי לוֹ עֲשִׂים וְאֶרְבַּע פְּרוּקִים, עַד
 שְׂנִיָּתָהּ הִשְׂכַּעְתָּהּ,
 35 וְאֵתָה אוֹמֵר "שְׂנִיָּה" [הִלְכָה] שְׂמִיעֵת
 לְךָ?
 וְכִי אֲנִי יוֹדַע שֶׁשֵׁפֶת אֲנִי אוֹמֵר?
 הָיָה הוֹלֵךְ וְתוֹפֵס בְּשִׁעְרִים:
 בְּן לְקִישׁ הֵיכָן אָתָּה?
 עַד שְׂנִיָּתָהּ דַּעְתוֹ.
 40 בְּקִשׁוֹ תְּכֻמִּים רְחִמִים עָלָיו וְכֵת.

רבי יוחנן וריש לקיש

יפה זילכה

האגדה שלפנינו בנויה כחטיבה ספרותית מושלמת העומדת בפני עצמה. תחילתה בלשון סיפורית, "יום אחד", וסופה שנים רבות לאחר מכן, במותם של שני החכמים, גיבורי הסיפור. האגדה מחולקת לשלושה חלקים עיקריים, כאשר כל חלק מתרחש במקום אחר ובזמן אחר:

חלק א', המפגש בירדן – ההסכם ומימושו (ש' 1-9)

חלק ב', המפגש בבית המדרש – המחלוקת (ש' 10-17)

חלק ג', תוצאותיה של המחלוקת – סופם של ריש לקיש ור' יוחנן (שורות 18-40)

המפגש בירדן

בחלק הראשון של הסיפור נפגשים בתוך המים שני גיבורי הסיפור. שניהם ללא בגדים וללא סימנים חיצוניים מזהים. ברגע של אמת, ובמקום של היטהרות, עומדים הם זה מול זה, כאשר כל אחד מהם קולט את התכונה הבולטת המאפיינת, לדעתו, את הצד שכנגדו. ר' יוחנן רואה לפניו איש בעל כוח פיזי, ואומר לו "הילך לאוריתא" (כוחך לתורה), וריש לקיש רואה לפניו איש יפה תואר ואומר לו "שופרך לנשי" (פיך לנשים). במפגש פנים מול פנים נמשך כל אחד מהם לתכונה שהיא הניגוד המשלים של אישיותו. ריש לקיש שהיה ידוע כאיש הכוח והיה ידוע כמתגושש בקרקס,¹ נמשך ליופי כתכונה רוחנית אסתטית החסרה בעולמו, וכשראה ר' יוחנן את ריש לקיש הוא רצה ליצור ממנו שלמות של תלמיד חכם שישתמש בכוחו ללימוד התורה. וכך הם עורכים ביניהם עיסקה: אם ריש לקיש יסכים "לחזור" (לבית המדרש ולעולם התורה), הוא יקבל בתמורה את אחותו של ר' יוחנן, היפה מר' יוחנן.

מהרגע שריש לקיש מביע את הסכמתו "ומקבל על עצמו" את העיסקה שוב אין הוא חופשי, והוא נתון כולו לשליטתו המלאה של ר' יוחנן. הוא רוצה לחזור להביא את בגדיו, אבל אין בו כוח. הבגדים משמשים סמל למציאות שממנה הוא בא ואליה הוא לא יכול לחזור יותר.

* המאמר המובא כאן מתומצת ומקוצר מתוך דיון נרחב שעסקתי בו באגדה זו, בעבודת המוסמך שלי – ראה 'י זילכה', "קורא אפיין לעיצוב דמותו של איש ההלכה בסיפורי האגדה, אוניברסיטה בר-אילן, תשנ"ו, עמ' 61-62.

1 גיטין מז ע"א.

ריש לקיש קיבל על עצמו "לחזור", ושוב אינו יכול "לחזור" לדרך חייו הישנה.² בגרי הלודר נשאר על החוץ, וריש לקיש ללא הבגדים של אתמול חשוף להשפעתו של ר' יוחנן, ואין לפניו דרך חזרה. ואכן, בתחילת האגדה, עליונותו של ר' יוחנן אינה ניתנת לערעור. ריש לקיש נתון בידי כחומר ביד היוצר. ר' יוחנן הוא הפעיל וריש לקיש סביל לגמרי. מערכת יחסים זו באה לידי ביטוי גם בעיצוב הלשוני של הפעלים: לימד אותו מקרא ומשנה ("אקרייה", "אתנייה"), ועשה אותו אדם גדול.

המתח בנפשו של ריש לקיש המחפש את מהותו העצמית גם בתוך בית המדרש, תחת הסמכות הבלתי ניתנת לערעור של ר' יוחנן, מגיע לשיאו בתמונה המתארת את המחלוקת בבית המדרש.

המפגש בבית המדרש – הדיון ההלכתי ומקומו בסיפור

בחלק זה של הסיפור, זירת ההתרחשות מועתקת מן הירדן לדיון הלכתי הנערך בבית המדרש. ננסה לראות כי הדיון ההלכתי, שנראה לכאורה כחטיבה העומדת בפני עצמה, מופיע כחלק מרכזי בסיפור, ובנוסף להיכט ההלכתי משתלבת המחלוקת במגמה הכללית של הסיפור והיא שזורה בפתיחה הסיפורית שקדמה לה, ובסיום שלאחריה.

השאלה העומדת במרכז הדיון ההלכתי שלפנינו היא "הסיף והסכין והפגיון והרומח ומגל יד ומגל קציר מאימתי מקבלין טומאה – משעת גמר מלאכתן. ומאימתי גמר מלאכתן? רבי יוחנן אומר משיצרפם בכבשן; ריש לקיש אומר משיצחצחן במים" (כלים פ"ג מ"א). ביסוד המחלוקת הזו עומדת ההנחה כי כלי מקבל טומאה משעת גמר מלאכתו, כלומר מרגע שהלה עליו הגדרת כלי והוא ראוי לשימוש, והמחלוקת היא בהגדרת השלב בעשיית הכלי שממנו נקרא הכלי כלי גמור. ר' יוחנן טוען שגמר מלאכתו של הכלי הוא משיצרפו בכבשן, ואילו ריש לקיש טוען, משיצחצחו במים.³

לכאורה לפנינו עוד אחת מהמחלוקות הרבות בין ר' יוחנן וריש לקיש הבאות בתלמוד כולו, ולכן נשאלת השאלה מה היה ביסוד אותה מחלוקת שגרם לקרע עמוק שהסתיים במותם הטרגי של ר' יוחנן וריש לקיש?

המלקט של "חידושי גאונים" בעין יעקב מביא תשובה המתייחסת לדיון ההלכתי ולמסגרת הסיפורית שבו הוא נתון.⁴ בעל "דרך הישר" מקשה ושואל מדוע חזרה אפו של ר' יוחנן על ריש לקיש כל כך עד שהזכירו מעשיו הראשונים שהיה ליסטים, והרי ידוע שאם היה בעל תשובה אל יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, ועוד שאמר מה הועלת לי, כאילו תוהה חס ושלום על מעשיו

2 בשפה הארמית, שבה נכתב הסיפור, הדבר מודגש ומתאר את התהליך הנפשי שעיבר ריש לקיש: "אי הדרת בך"; "בעי למיהדר"; "ולא מצי הדר".

3 במסגרת המצב וקצרו שלפנינו לא ניתן להתייחס לפרטי ההלכות שבמחלוקת, וכעיקר המחלוקת תנאים ואמוראים הבאה לידי ביטוי בחברל שבין דברי המשנה שבמסכת כלים לבין דברי הגמרא שלפנינו.

4 עין יעקב, חידושי גאונים, כ"א מציעא פד ע"א; מספר "דרך הישר" לר' צ"פ ליפשיץ.

הטובים עד עכשיו? ונראה לומר ש"ר' יוחנן שאמר 'משיצורפן בכבשן' ולא מסברא אמר כן, אלא דכך קיבל מרבותיו וריש לקיש בא לחלוק על רבותיו ואמר שכיון שדרך העולם לצחצח הרבותיהם בכרי לאיים על שכונדם", על כן גמר מלאכה עד שיצחצחו. על כך השיב ר' יוחנן שריש לקיש יודע בצחצויו הרבות, אבל לגבי מגל יד ומגל קציר שאינם כלי אומנות ליסטים, "לא היה לך לחלוק על קבלת רבותינו". על כך ענה לו ריש לקיש, אם כן, במה הועלת לי שלימדתי תורה? "כיון שלא הותר לו לאדם לחוות סברת דעתו וכן חכמתו" ולא ניתן לאדם רשות לפלפל בתורה, מה ערך יש ללימוד התורה? אם לימוד התורה נעשה לשם כבוד – גם שם קראו לי "רבי". ריש לקיש טוען כי גם שם, בעברו, בין הליסטים, הוא היה מכובר, ולשם הכבוד לא היה עליו לשנות את מהלך חייו.

כלומר, הוויכוח האמיתי שבין ר' יוחנן וריש לקיש מרחיק הרבה מעבר לדין ההלכתי המובא בגמרא. לפנינו מחלוקת יסודית בין שני גדולי תורה, העוסקת בשאלה מה היא הדרך הנכונה ללמוד הלכה.

ר' יוחנן – גדול אמוראי ארץ ישראל – חרד לשמירת המסורת ההלכתית הקיימת ולעקרון הלימוד בדרך של "קבלה מרבותיו" ומסירתה הלאה, ואילו ריש לקיש נטה ללימוד בדרך החידוש העיון והסברא, כפי שמסופר עליו "הרואה את ריש לקיש בבית המדרש כאילו עוקר הרים וטוחנן זה בזה".⁵

בוויכוח על הגדרת "גמר מלאכה" באות תפיסות העולם השונות שלהם לידי ביטוי. בתודעתנו עולה המשנה "לא עליך המלאכה לגמור" (אבות פ"ב מט"ז), כאשר הביטוי "גמר מלאכה" מקבל במשנה משמעות מטפורית. הביטוי מתייחס למצב המתאר את הקשר שבין הקב"ה לאדם, כקשר שבין בעל הבית לפועל: כולנו פועלים בעולמו של הקב"ה ומלאכתנו היא לימוד התורה. הביטוי "גמר מלאכה" מתייחס אפוא להשלמת ייעודנו בעולם. גם המחלוקת שלפנינו מנסה, כרוברד נוסף, לענות על השאלה מאימתי גמר מלאכתו של כלי, מאימתי הוא מגיע לשלימות. על פי ר' יוחנן "משיצורפנו בכבשן". בצירוף יש תהליך של זיכוך והתכה. האש מסירה את כל הסיגים, ובפעולת ההתכה יש כניעה מוחלטת של התומר לקבל את הצורה שיטביעו בו. לעומתו רואה ריש לקיש את גמר המלאכה בפעולת הצחצוח במים. הצחצוח במים הוא התהליך של הליטוש וההכרקה שהכלי צריך לעבור לאחר הליבון. הצחצוח במים מעניק לכלי את הקשיות ואת היכולת להיות פעיל ולצאת לקרב. ריש לקיש, שהיה לוחם בטבעו, הבין כך את קריאתו של ר' יוחנן "חילך לאורייתא": הוא הבין את המעבר מעולם הכוח לעולם התורה כניצול האנרגיה והאמת הפנימית, שתהפוכה מכוח פיזי לכוח רוחני. ריש לקיש מסכים "לחזור" לעולם התורה, אך לא לשנות את עצמיותו ואת תכונתו היסודית כ"עוקר הרים וטוחנן זה בזה". ריש לקיש היה בעברו לוחם ומתגושש בקרקס, וכעת, כאיש הלכה, הוא ממשיך להילחם בכוח

הסברה והפלפול. התביעה הבלתי פוסקת של ר' יוחנן מריש לקיש לשנות את מהותו ולהפוך אותו לאדם מקבל הנכנע, גורמת למצב בלתי אפשרי עבורו. ריש לקיש מבין שאם אין בסמכותו להתנצח ולהדוש בדרך הסברה והפלפול, אין שום טעם לתהליך ההשתנות שהוא עבר. כך מובנת גם שאלתו הטרדנית של ריש לקיש "מה הועלת לי". בקריאה "חילך לאורייתא" היה משום אתגר מבחינתו של ר' יוחנן, ליצור תלמיד חכם שהתכונה הייחודית שלו, תכונת הכוח, הכוא לידי ביטוי בתלמוד תורה. ברצו של אמת הבינו שניהם שריש לקיש נכשל באתגר זה. כנקודה זו, שריש לקיש חושף את האמת המרה שאליה הגיע, לאחר הדרך הארוכה שעבר, חושף גם ר' יוחנן את המאבק שבחוכו, כאשר נמשך לכוחו של ריש לקיש, אך בריבזמן, כאיש הלכה, הוא רוצה ליצור תלמיד היודע לקבל מרבותיו מתוך הכנעה "ככלי שצורפו בכבשן".

ראינו אפוא, שנוסף לכיבוד הסוגיה ההלכתית משמש הדין ההלכתי, במישור המטפורי, ביטוי לתפיסות עולם שונות ביחס לתפקידו של האדם ככלי בידי יוצרו וכי מורו, וכך פורץ הדין מעבר לסוגיה שבה הוא עוסק.

סופם של ר' יוחנן וריש לקיש

בסיומה של המחלוקת מצויים שני החכמים בעמדת פתיחה חדשה. ר' יוחנן, המורה הגדול, חלשה דעתו, וריש לקיש שהיה ידוע בכוחו חלש והלה.

ריש לקיש מבין כי כניעתו המוחלטת בפני האיש שעשה אותו גדול, אינה עולה בקנה אחד עם תכונתו היסודית לפלפל ולהתנצח בהלכה. לאחר ש"נסיין המרד" נכשל ורבו עדיין שולט בו וגורם לחולשתו ולמחלתו, מבין ריש לקיש שהפתרון היחידי להתנגשות שבנפשו הוא במוות. ריש לקיש אינו רואה מוצא למצבו ולכן אינו מבקש רחמים על עצמו, משום שהוא יודע שהחלמתו הגופנית לא תועיל לו. כאיש הלכה אמיתי הוא אינו מוכן להתפשר על האמת הפנימית שלו וידע שרק במוות "תגנוח נפשו".⁶

מנגד, מרגע ש"חלשה דעתו" של ר' יוחנן, מתארת האגדה את השלבים שהוא עובר עד מותו. לאחר שר' יוחנן גרם למותו של ריש לקיש, הוא "מצטער ביותר" וחכמים מנסים למצוא מי שילך וישיב את דעתו. הם מוצאים את ר' אלעזר בן פדת, שתכונתו היסודית היא "ששמועותיו מחודדות".⁷ ר' אלעזר בן פדת, שהוא הניגוד הגמור לריש לקיש, אינו עוקר הרים ואינו מתנצח בהלכה, והוא היה אמור לרצות את רבו. ר' אלעזר ידוע כמוסר הנאמן והחשוב של

6 במקור (בארמית) מופיע הביטוי "נח נפשיה" כמתאר את מותם של ריש לקיש ושל ר' יוחנן. כאמור, נראה כי הביטוי "נח נפשיה" במקום "מה" משמעותי מאוד בתיאור התהליך הנפשי שהם עוברים לפני מותם.

7 ראה ספרי דברים פסקא לד, מהרורות פינקלשטיין, צמ' 60 (ובמקבילה, קידושין ל ע"א): "ישננתם לבניך" (דברים י ז) – שיחו מהודדים בפיך; שכשארם שואלך דבר, לא תהא מגמגם בו אלא תהא אומר לו מיד" וכו'.

5 סנהדרין כז ע"א. "סיני" ו"עוקר הרים" הם כינויים הבאים לאפיין תלמידי חכמים. "סיני" הוא כינוי לאדם הבקיא בכל התורה, מי שהמשנה והברייתא סדורות לו כנתנתן מסיני, ואילו "עוקר הרים" הוא תלמיד חכם חריף מאוד שכביכול עוקר הרים בפלפולו, אף על פי שאין המשנה והברייתא סדורות לו כל כך.

תורתו של ר' יוחנן. תכונתו היסודית היא שהוא יושב לפני רבו ועל כל דבר שאומר ר' יוחנן הוא מוצא אישור "ותניא דמסייע לך". נקודת המפגש שבניהם היא בהתבטלות, בקבלה המוחלטת של ר' אלעזר, שהיא ניגוד לוויכוח הבלתי מתפשר עם ריש לקיש, אולם דווקא אותו תלמיד, המקבל ללא ערעור, מותיר כעת את ר' יוחנן בבדידותו הרבה. ר' יוחנן חש כי תלמיד כזה אינו יכול להיות שותף ליצירה אמיתית, והוא מתגעגע להתנצחות הפורה בדרך הלימוד עם ריש לקיש, שבה היה מקשה לו עשרים וארבע קושיות ור' יוחנן היה מפרק לו עשרים וארבעה פירוקים עד ש"נתרווחה השמועה". ר' יוחנן מתגעגע לקול שכנגדו. הוא נותר בחלל ריק שלא מתקיים בו דרשיית, חלל שרק קולו שלו חתר אליו והוא זועק בבדידותו הטרגית: "וכי אני יודע שיפה אמרתי?".

סיומה של האגדה מעלה תמונה המנוגדת לתמונה שבאה בתחילתה, ובכך הוא מדגיש את התהליך שעברו הדמויות במשך הסיפור.

האגדה פותחת בתיאור תלמיד המוכן לקפוץ למים וללכת אחר רבו, כאשר הוא משאיר מנגד את בגדיו ואת זהותו על התוף, ומסיימת כרב ה"הולך וקורע את בגדיו"⁹ ומחפש את תלמידו ואומר "היכן אתה בן לקיש, היכן אתה בן לקיש" עד שנטרפה דעתו. בסיומה של האגדה ר' יוחנן הוא זה שמחפש את דרכו ואת תלמידו. סימו של הסיפור מתאר מערכת יחסים הפוכה בין הרב לתלמידו, כאשר מורה הדרך שבתחילת הסיפור ניסה לעצב את תלמידו זקוק כעת לתלמידו שמרד בו, ואינו יכול להמשיך בלעדיו. גם מוטיב הכגד מופיע כאן בסיטואציה הפוכה. בתחילת הסיפור היה צריך ריש לקיש להסיר את בגדיו (כביטוי למציאות שממנה הוא בא) כדי לקלוט את השפעת רבו, ובסיום קורע הרב את בגדיו (גם כמשמעות המטפורית) כאילו הוא מוכן לשינוי שריש לקיש יחולל בו, אבל תלמידו כבר איננו. ואותה ריקנות מובילה אותו לטירוף הדעת. מרגע שאיבד ר' יוחנן את דרך לימודו בבית המדרש, שוב אין טעם להמשך חייו. גם החכמים מבינים שלאחר שר' יוחנן לא מצא תנחומים אצל תלמידו ר' אלעזר, שוב אין פתרון למתחולל בנפשו כאיש הלכה. ר' יוחנן נמשך לעוצמה שבדרך הלימוד של ריש לקיש, אולם הוא יודע שאין זו דרכו שלו בלימוד התורה, ואנשי הלכה אמיתיים אינם משנים את מהותם גם אם עולמם הפנימי קרוע בין כוחות מנוגדים. חכמים רואים את מצוקתו של ר' יוחנן והם מבינים שאין פתרון שישביע את רצונו, ולכן הם אינם מבקשים שירפא מטירופו משום שאין לו לאן לחזור. חכמים מבקשים עליו רחמים שימות, משום שרק במוות תגות נפשו.

ואכן, ר' יוחנן נחשב לאישיות העיקרית בגיבוש ועיצוב שיטת הלימוד של אמוראי ארץ ישראל ושל התלמוד הירושלמי. גישתו ניסתה להיצמד אל המסורת המקובלת של המשנה כלי לסטות ממנה. הוא ניסה להגיע לסיכומים ומסקנות בהלכה תוך הסתמכות על מקורות ברורים

וודאיים. ר' יוחנן חתר להבנת משמעותה של המשנה ללא פלפולים ועיונים יתרים, ודרכו הפכה להיות הקו הכולט בתלמוד הירושלמי.⁹

עיצובה הספרותי של האגדה שלפנינו חודר לנקודת המפגש שבין אישיותו של החכם לבין דרכו בהלכה. ריש לקיש ור' אלעזר בן פדת הם שתי דמויות מחוץ ובתוך עולמו של ר' יוחנן. שתי דמויות מנוגדות, שתי דרכים מנוגדות, קשה שיתקיימו בבת-אחת בנפשו של איש ההלכה, הלוחם בתקיפות הדעת על קרצו של יוד משום אהבת האמת ושנאת הפשרנות והויתור בענייני דת ודין.¹⁰

באגדה שלפנינו ראינו כיצד המחלוקת ההלכתית שזורה היטב בתוך שאר חלקי האגדה, וחורגת מעבר למשא ומתן ההלכתי הנידון, והיא מובילה אותנו לעימות אנושי שבו משמשת המחלוקת גם כאמצעי לעיצוב הדמויות ולתפיסות עולם מופשטות שמעבר לה.

9 מעניין להעיר שגישתו של ר' יוחנן, המסמלת את שיטת הלימוד הארץ ישראלית, מנוגדת לגישה הבבליה שנטתה יותר לפלפול ולסברה. גקודה זו חשובה במיוחד בהתייחס לעובדה שהסיפור מובא בתלמוד הבבלי וייתכן שניכרת בו מגמה של עורך המנסה לחשוף את חולשתה של שיטת הלימוד שבארץ ישראל. ועוד בנקודה זו, וכן בצודים נוספים בניתוח האגדה, כגון בתפקידן של דמויות המשנה הנוספות שבסיפור, כמבנה הספרותי של האגדה, ובמקבילות בבבלי ובירושלמי, ראה בעבודתי הנזכרת לעיל בהערת כוכב. ועיין עוד י"ד סולוביצקי, איש ההלכה, ירושלים תשל"ט, עמ' 71.

8 בחוברת "ספרות האגדה", עמ' 39 שו" 37, מופיע הביטוי "הוה קא אדיל וקארי אבבי" (היה הולך ותופס בשערים). נוסח זה הוא על פי כ"י המבורג, ובמאמר שלפנינו נבחר הנוסח המקובל ברוב עדי הנוסח האומר "הוה קא אדיל וקארי מאניה וקא בכי" (היה הולך וקורע את בגדיו ובוכה).